

DOI: 10.26565/2786-5312-2024-100-11

УДК 81'255:821.161.2-96Потебня.08

О. В. Ребрій

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладознавства

імені Миколи Лукаша Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

e-mail: o.v.rebrii@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-4912-7489>;GOOGLE SCHOLAR: <https://scholar.google.com/citations?user=ak5-nc8AAAAJ&hl=en>;RESEARCH GATE: <https://www.researchgate.net/profile/Oleksandr-Rebrii>

Відкриваючи наново Потебню: спостереження вченого і нотатки перекладача

Статтю присвячено вивченню спадщини видатного українського філолога О. О. Потебні та особливостям перекладу його провідних праць лінгвофілософського спрямування українською мовою. Актуальність роботи зумовлюється актуальністю ідей О. О. Потебні для розвитку сучасної української та світової філології і, передусім, таких її магістральних напрямків, як мовознавство, літературознавство і перекладознавство. Робота переслідує подвійну мету: (1) окреслити коло проблем, ініційованих науковцем, які становлять потенційний інтерес для сучасних українських мовознавців, літературознавців і перекладознавців, і таким чином сприяти подальшій популяризації його спадщини серед наукового загалу; (2) описати стратегію та труднощі перекладу праць О. О. Потебні українською мовою. Реалізація зазначеної мети вимагала застосування низки методів, таких як аналіз та синтез (для визначення актуальних положень теорії О. О. Потебні та їхньої екстраполяції в сучасний науковий вимір), лінгвостилістичний аналіз (для визначення особливостей індивідуального стилю автора-науковця), саморефлексія (для визначення стратегії перекладу та чинників її формування), порівняльний аналіз (для визначення труднощів перекладу, способів та засобів їхнього подолання). Протягом всієї наукової кар'єри О. О. Потебня звертався до питань взаємозв'язку мислення, мови та мовлення. Найбільш відомою в цьому сенсі є праця «Думка і мова», в якій науковець не тільки розвиває теорію мовного детермінізму В. фон Гумбольдта, а й пропонує власну оригінальну концепцію структури слова як поєднання форми, змісту та уявлення (яке пізніше стало основою для теорії внутрішньої форми слова). Серед провісницьких ідей, які пронизують праці О. О. Потебні, найбільш значущими є положення про системність мови та її знакову природу (структуралізм), про слово як засіб упорядкування дійсності (концептуалізація та категоризація), зв'язок між мовою, наукою та мистецтвом (мультимодальність). Стратегію перекладу було здійснено з опертям на першотвори та індивідуально-авторський стиль О. О. Потебні, а головні його труднощі пов'язані з архаїчною термінологією, культурно специфічним ілюстративним матеріалом та значними обсягами інтертекстуальних включень.

Ключові слова: *архаїчна термінологія, внутрішня форма слова, «Думка і мова», індивідуальний стиль, наукова спадщина О. О. Потебні, перекладацькі труднощі, стратегія перекладу.*

Як цитувати: Ребрій О. (2024). Відкриваючи наново Потебню: спостереження вченого і нотатки перекладача. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна.*

Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов, (100), 112–119

DOI: 10.26565/2786-5312-2024-100-11

In cites: Rebrii O. (2024). Re-discovering Potebnya: the scholar's observations and the translator's notes. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Foreign Philology. Methods of Foreign Language Teaching,* (100), 112–119 (in Ukrainian)

DOI: 10.26565/2786-5312-2024-100-11

1. ВСТУП

У назві цієї статті ховається подвійний смисл. По-перше, в ній йдеться про відкриття спадщини нашого великого співвітчизника Олександра Опанасовича Потебні українському науковому загалу завдяки здійсненню першого повного українського перекладу його головних лінгвофілософських праць за рахунок фінансування від Програми підтримки переміщених викладачів України (VFA/UDS). По-друге, в ній йдеться про ті особисті відкриття, які зробив для себе перекладач і якими він хотів би поділитися з читачами, а також про обрану ним стратегію перекладу, перекладацькі труднощі, що спіткали його у процесі роботи, та шляхи їхнього подолання. А к т у а л ь н і с т ь розвідки, таким чином, зумовлюється актуальністю самих ідей О. О. Потебні для розвитку сучасної української та світової філології і, передусім, таких її магістральних напрямків, як мовознавство, літературознавство і перекладознавство. Звідси – подвійна м е т а розвідки: (1) окреслити коло проблем, ініційованих свого часу О. О. Потебнею, які мають потенційний інтерес для сучасних українських мовознавців, літературознавців і перекладознавців, і таким чином сприяти подальшій популяризації його спадщини серед наукового загалу; (2) визначити на основі саморефлексії стратегію та труднощі перекладу праць О. О. Потебні українською мовою.

Реалізація поставленої мети окреслила коло з а в д а н ь : (1) виокремити та проаналізувати з позицій сучасної філології ті положення О. О. Потебні, які мали вирішальний вплив на розвиток вітчизняного мовознавства та перекладознавства у ХХ та ХХІ сторіччях; (2) розглянути теорію О. О. Потебні у світлі актуальних принципів гуманітаристики – мультиmodalності та міждисциплінарності; (3) визначити особливості індивідуального стилю вченого, стратегію та способи його відтворення в перекладі; (4) схарактеризувати шляхи подолання труднощів перекладу лінгвофілософських праць О. О. Потебні українською мовою.

Об'єктом дослідження виступають (1) ті положення праць О. О. Потебні, які провіщають розвиток філології у ХХ – ХХІ сторіччях, а також (2) особливості індивідуального стилю викладу, що утворюють труднощі при відтворенні в українських перекладах. Відповідно, п р е д м е т о м дослідження є (1) вплив теорії О. О. Потебні на формування сучасних парадигм мовознавства і перекладознавства та (2) стратегії, способи та засоби подолання труднощів перекладу його лінгвофілософських праць українською мовою.

Об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження визначили його м е т о д и, серед яких, зокрема, важливу роль грають такі: аналіз і синтез (для визначення актуальних положень теорії О. О. Потебні та їхньої екстраполяції в сучасний науковий вимір), лінгвостилістичний аналіз (для визначення особ-

ливостей індивідуального стилю автора-науковця), саморефлексія (для визначення стратегії перекладу та чинників її формування), порівняльний аналіз (для визначення труднощів перекладу, способів та засобів їхнього подолання).

М а т е р і а л о м для дослідження виступили праці О. О. Потебні лінгвофілософського спрямування, такі як «Думка і мова», «Психологія поетичного та прозаїчного мовлення», «Мислення поетичне та міфічне», «Характер міфічного мислення», «Міф і слово», «Про участь мови в утворенні міфів» в оригіналі та перекладі. Оперативну частину дослідницької вибірки утворили ті мовностилістичні засоби, що можуть бути віднесені до провідних рис індивідуально-авторського стилю О. О. Потебні і водночас утворюють головні труднощі сучасного перекладу його праць, написаних понад 150 років тому.

2. НАУКОВА КОНЦЕПЦІЯ ОЛЕКСАНДРА ПОТЕБНІ: ПОВЕРНЕННЯ В МИНУЛЕ ЧИ ПОГЛЯД У МАЙБУТНЄ?

Видатний український мовознавець Олександр Опанасович Потебня народився 22 вересня 1835 року, тож маємо нагоду відсвяткувати в 2025 році 190 річницю з дня його народження. Все професійне життя О. О. Потебні пов'язане з Харківським університетом, де він спочатку вчився, а потім працював на різних посадах і факультетах з 1851 року до своєї передчасної смерті в 1891 році.

О. О. Потебня був справжнім науковим провидцем, який сміливо порушував кордони мовознавства; в його працях знаходимо багато згадок, нехай і недостатньо систематизованих, про ті аспекти функціонування слова (яке для вченого уособлювало саму мову), з яких пізніше, вже у ХХ сторіччі, сформується такі ключові філологічні напрямки, як структуралізм, семіологія, теорія комунікації і навіть когнітивістика. Сьогодні ми прагнемо показати, як сучасні українські вчені-філологи переосмислюють ідеї О. О. Потебні, осучаснюють їх, спираючись на новітні положення, концепції та теорії філології, і втілюють у власних розробках.

Вчений мав надзвичайно широке коло наукових інтересів, пов'язаних з мовознавством, філософією, етнографією, історією мов, теорією літератури, перекладознавством, міфологією, фольклористикою тощо. Він активно вивчав культурну спадщину багатьох слов'янських народів, але передусім українського, приділяючи багато уваги народним пісням, обрядам та віруванням наших предків. Це захоплення пізніше вилилося у власну концепцію міфу, в якій Потебня полемізує з популярною на той час школою Макса Мюллера, що намагалася пов'язати міфологію з так званою «хворобою мови». Сутність підходу М. Мюллера полягала в тому, що на початкових етапах свого існування мова була усвідомлено метафоричною, закріплюючи в собі передусім високі поетичні поняття, а потім внаслідок забуття

своєї первинної метафоричності стала породжувати міфи, тобто в тому, що основа міфів якраз і полягає в забутті первинного – метафоричного – значення слів, яке і зветься «хворобою мови».

О. О. Потебня з цього приводу зазначає: «Думка М. Мюллера та його послідовників, що міф є певною мірою хворобою мови у стані самозабуття і що, відповідно, первинне значення слова (а отже, й пов'язаної з ним думки) значно піднесеніше за міф, вже давно викликала заперечення. Передбачуваний піднесений стан думки та її наступне падіння є немотивованими та такими, що суперечать теорії поступового розвитку думки» [3, с. 422-423]. Український дослідник цілком справедливо вказує на те, що первинно в мові господарювали якраз не абстрактні, а конкретні, хоча й неусвідомлено метафоричні, значення, з чого випливає, що метафоричність є іманентною ознакою мови: «Помилковість нашого висновку стане зрозумілою лише тоді, коли вивчення нашої мови покаже нам, що абстрактна ознака у слові не первісна. Таким чином, коли зрозумілим є джерело поглядів на те, що первинне значення слів предикативне, тобто абстрактне, усувається й необхідність цих поглядів, а разом із ними відпадає думка М. Мюллера, що міфологічна релігія передбачає розумну, як хворе тіло передбачає здореве» [там само, с. 425].

Найбільш відомими в Україні й у світі вважаються мовознавчі дослідження О. О. Потебні, виконані на перетині лінгвістики, філософії та психології, в яких автор показав по-справжньому революційний підхід до вивчення нерозривної єдності мови, мислення, мовлення, поведінки та культури. Він був не просто інтерпретатором спадщини В. фон Гумбольдта, а оригінальним – і досі недостатньо оціненим – мислителем.

Перлиною в намісті лінгвофілософських праць О. О. Потебні є «Думка і мова», опублікована вченим у 1862 році, коли йому було всього-на-всього 28 років. У цій книзі дослідник не тільки пропонує власний, свіжий, подекуди доволі критичний, погляд на вже відомі на той час, але водночас контрверсійні тези щодо походження мови, її еволюції та сучасного стану, впливу мови на мислення, мови як інструменту формування думки та втілення духу народу тощо, а й формує унікальну концепцію словесної структури як поєднання форми, змісту й уявлення, з якої пізніше розвилася популярна на вітчизняних теренах теорія внутрішньої форми слова¹. Мова в цілому і слово як її провідний складник є для українського вченого передусім результатом і проявом творчої енергії людини: «Визнаючи, що художній твір є синтезом трьох моментів (зовнішньої форми, внутрішньої форми та змісту), результатом несвідомої творчості, засобом розвитку думки та самосвідомості, тобто знаходячи і в ньому ті самі ознаки,

що й у слові і навпаки, відкриваючи у слові ідеальність та цілісність, притаманні мистецтву, ми робимо висновок, що слово також є мистецтвом, а саме поезією» [2, с. 162].

Вітальність потебнянських ідей стає зрозумілішою за рахунок усвідомлення, що мова в його теорії нерозривно пов'язана з культурою народу. Слідом за В. фон Гумбольдтом О. О. Потебня бачить у мові не тільки засіб передачі змісту думки, а й механізм її формування. Виражаючись мовою сучасної когнітивної науки, він так намагається пояснити дві головних функції мовних знаків – бути засобом концептуалізації та категоризації дійсності: «Слово є засобом утворення поняття, причому не зовнішнім, не таким, як вигадані людиною засоби писати, рубати дрова тощо, а нав'язаним самою природою людини й незамінним; ясність, що характеризує поняття (роздільність ознак), відношення субстанції до атрибуту, необхідність їхнього поєднання, прагнення поняття посісти місце в системі: все це первинно досягається у слові та перетворюється ним» [там само, с. 136].

Провідним напрямком мовознавчих досліджень, який сформувався вже після О. О. Потебні та фактично визначив весь розвиток світової лінгвістики у XX сторіччі, є структуралізм, хоча, на думку укладачів «Словника мовознавчої термінології» (*“Słownik terminologii językoznawczej”*), саме О. О. Потебня є ««творцем оригінальної теорії загального мовознавства, яка нагадує положення сучасних мовознавчих напрямків, так званого структуралізму» [11, с. 699]. Дійсно, згадками про системність мови та знакову природу слова буквально пронизані праці українського мовознавця, який наголошує на тому, що «показати насправді участь слова в утворенні послідовної низки систем, що охоплюють відношення особистості до природи, є головним завданням історії мови; у загальних рисах ми зрозуміємо вірно значення цієї участі, якщо погодимося з головним положенням, що мова є засобом не виражати вже готову думку, а створювати її, що вона не відбиття світогляду, що вже склався, а діяльність, яка його створює» [2, с. 141].

Тобто, автор, з одного боку, міцно стоїть на позиціях семіотики, яка проголошує системність головним принципом життєдіяльності людини та соціуму, а з іншого боку, ще раз акцентує роль слова і мови як провідного засобу упорядкування, а отже й систематизації, дійсності.

До систем, що опинилися у фокусі дослідницької уваги О. О. Потебні, можна, окрім мови, віднести фольклор, міфологію, літературу та науку. У дійсно комплексному підході українського вченого до усвідомлення ролі і завдань мовознавства, наука про мову переростає свою тогочасну залежність від порівняльно-типологічного методу і перетворюється

¹ «Уявлення» в термінології О. О. Потебні

на дійсно масштабну програму дій із дослідження думки, втіленої в різного роду текстах. Якщо додати до цього етнографічний матеріал, який О. О. Потебня активно використовує для ілюстрації буквально кожної своєї ідеї щодо зародження, еволюції та функціонування мови, стає очевидним, що здатність вченого сприймати світ крізь призму мови, його впевненість в тому, що мова формує думку й світогляд людини, дозволили йому побачити у міфології, фольклорі, літературі та науці не просто системи, а такі, що є похідними від мови та моделюються нею. Звідси випливає пророчий прогноз розвитку структуралізму, що сформував мовознавство в його сучасному вигляді.

Серед критичних закидів на адресу О. О. Потебні можемо зустріти ігнорування ним комунікативної функції мови. Наприклад, в дисертації І. М. Кардаш зазначається, що «перебуваючи на позиціях “лінгвістичної естетики”, мовознавець розглядав здебільшого семіотичний (знаково-символічний) аспект слова і відповідного художнього образу і дещо недооцінював їх гносеологічну і комунікативну природу» [1, с. 75]. Це не цілком справедливо, адже в концепції О. О. Потебні комунікативність закладена вже в саму природу мови. По-перше, слово не є продуктом індивідуальної свідомості і набуває сенсу тільки за рахунок включення в процес спілкування, а по-друге, обмін вербалізованою інформацією завжди діалогічний, і адресат грає в ньому не менш важливу роль, ніж адресант: «Повідомлення думки є висловленням, яке кожний, якщо не зробить якогось зусилля над собою, зрозуміє не в переносному, а у власному сенсі. Здається, начебто думка в мовленні переходить зовсім або частково до слухача, хоча від цього не позбавляється розумової власності мовця, як полум'я свічки, що горить, не зменшується від того, що вона вочевидь ділиться ним із сотнею інших. Але подібно до того, як полум'я свічки не дрібниться, тому що в кожній свічці, яку підпалюють, спалахують свої власні гази, так і мовлення тільки збуджує розумову діяльність того, хто розуміє, який, розуміючи, мислить своєю власною думкою» [2, с. 110].

Розмірковуючи над спорідненістю мови, поезії, науки та мистецтва, О. О. Потебня виступає передвісником того розквіту мультимодальності, мультимедійності та інтерсеміотичності, які захопили гуманітарний науковий простір на початку ХХІ сторіччя. Вчений проводить аналогію між словом та витвором мистецтва: як слово не виражає вже готову думку, а формує її, так і художній витвір не є відбиттям якоїсь готової, завершеної у свідомості художника ідеї, а є тільки засобом формування цієї ідеї та цього змісту. Він бачить зв'язок між витвором мистецтва і словом не тільки на рівні прояву творчої енергії людини, а й на структурному рівні, проголошуючи, що у слові діють «ті самі стихії», що й у витворі мистецтва: «Виявляється, що у витворі

мистецтва образ відноситься до змісту, як у слові уявлення – до чуттєвого образу або поняття» [там само, с. 146]. З цього робиться висновок про те, що «мова у всьому своєму обсязі і кожне окреме слово відповідає мистецтву, причому не тільки за своїми стихіями, а й за способом їхнього поєднання» [там само, с. 151]. Цей висновок О. О. Потебня повторює знову і знову за допомогою майже афористичних формулювань: «Мистецтво – та сама творчість, в тому самому сенсі, що й слово, художній твір вочевидь не належить природі, він достворюється до неї людиною» [там само, с. 152], або «Мистецтво є мовою художника, і саме так як за допомогою слова не можна передати іншому своєї думки, а можна тільки збудити в ньому його власну, так не можна її повідомити і у витворі мистецтва; тому зміст цього останнього (коли воно закінчене) розвивається вже не в художнику, а в тих, хто розуміє» [там само, с. 153], або «Визнаючи, що художній твір є синтезом трьох моментів (зовнішньої форми, внутрішньої форми та змісту), результатом несвідомої творчості, засобом розвитку думки та самосвідомості, тобто знаходячи і в ньому ті самі ознаки, що й у слові, і навпаки, відкриваючи у слові ідеальність та цілісність, притаманні мистецтву, ми робимо висновок, що слово також є мистецтвом, а саме поезією» [там само, с. 162].

3. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ О. О. ПОТЕБНІ ЯК ДЖЕРЕЛО ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ТРУДНОЩІВ: СТРАТЕГІЯ ТА СПОСОБИ ПОДОЛАННЯ

Почати цей розділ статті хотілося би з короткої історичної довідки про ситуацію з перекладами праць О. О. Потебні українською мовою, оскільки, як добре відомо, через існуючі утиски щодо національних мов за часів царату, науковець, який добре знав і досліджував українську мову, не мав змоги писати нею свої наукові праці. Про роль української мови у своєму науковому житті науковець пише так: «Обставинами мого життя зумовлене те, що для наукових моїх занять вихідною точкою, іноді помітною, іноді непомітною для інших, була Українська мова та Українська народна словесність. Якби ця вихідна точка та пов'язане з нею почуття не були мені надані і якби я виріс поза зв'язку з переказом, то мені здається, що я навряд чи став би займатися наукою» [10, с. 15].

Ситуація з перекладами виявилася сумною та парадоксальною. З одного боку, О. О. Потебня позиціонується як головний український філолог, ім'я якого носить Інститут філології АН України, а з іншого боку, в Україні досі немає жодного повного перекладу хоча б однієї з його значущих праць.

Першим ще в далекому 1930 році з'явився переклад «3 лекцій теорії словесності. Байка, прислів'я, приповідка» у виконанні А. Диких та М. Оглобліна [8], у «Вступній статті (Критичний вступ до Потебні)» до якого інший харківський класик О. М. Фінкель

рішуче заявляє: «Постав цей твір випадково. Група учительок звернулася до О. О. Потебні, прохаючи прочитати їм кілька лекцій з питань мови та поезії. Потебня згодився й зачитав їм невеликий курс вдома. Від самого Потебні лишився тільки невеликий конспект, а твір, що його ми публікуємо, складено за записами однієї з слухачок. Як видно з усього, запис не стенографічний, і Потебня його не редагував. Отже, кажучи точно, “Байка...” – це не безпосередній твір Потебні, він сам її за життя свого не опублікував, а тому на незаперечний вислів поглядів нашого вченого даний твір претендувати не може» [9, с. 3]. Тим дивнішим є вибір для перекладу саме цієї праці, а ще дивнішим є те, що у 2022 році цей самий конспект, але вже під більш інтригуючою назвою «ПОЕТИКА, або $x = a < A$ (Лекції з теорії словесності)» і в сучасному перекладі Андрія Жемаковського виходить у львівському видавництві «Апріорі» [6].

У 1985 році, у розпал радянського застою у київському видавництві «Мистецтво» надруковано збірку вибраних праць О. О. Потебні під назвою «Естетика і поетика слова», упорядниками та водночас перекладачами якої виступили українські філософи І. В. Іваньо та А. І. Колодна [7]. Головною «родзинкою» цієї антології є те, що в ній немає жодної повної праці українського вченого, про що упорядники-перекладачі ніде не згадують, а про масові купюри в текстах можна здогадатися тільки завдяки наявності спеціальних коректорських позначень ([...]). Так само нез'ясованою залишається причина та природа цих вилучень. Зважаючи на наявність повних російськомовних видань творів О. О. Потебні, надрукованих в різні роки пізнього радянського періоду, та відштовхуючись від власного аналізу тексту, можемо припустити, що укладачі-перекладачі просто обмежилися викладом головних теоретичних положень, а численні приклади, підібрані на основі різних (в тому числі й класичних та мертвих) мов світу та літературних чи фольклорних творів просто прибрали як такі, що занадто ускладнюють роботу перекладача².

За роки незалежності ситуація не покращилася. Окрім вже згаданого перекладу «Лекцій з теорії словесності», маємо фрагменти «Думки й мови», у перекладі Марії Зубрицької для її антології світової літературно-критичної думки ХХ сторіччя «Слово. Знак. Дискурс»³ [4] та переклад відносно невеликої та маловідомої статті «Про купальські вогні та споріднені з ними уявлення» у виконанні відомого українського фольклориста В. Ф. Давидюка [5].

Для власного перекладацького проекту я відібрав праці О. О. Потебні, що мають лінгвофілософське спрямування і, проаналізувавши свої враження від їхнього перекладу, вважаю, що головними чин-

никами формування перекладацької стратегії для мене стали: (1) індивідуальний стиль автора та (2) архаїчний характер мови автора. Прагнучи максимально повно й точно зберегти унікальний стиль викладу, притаманний О. О. Потебні, я прийняв рішення максимально орієнтуватися на першотвір, залишаючись водночас в нормативних межах сучасної української мови. Відносно невеликий рівень міжмовної асиметрії між вихідною та цільовою мовами, що належать до однієї підгрупи слов'янської групи мов, певною мірою спрощував імплементацію зазначеної стратегії. Натомість, величезна кількість ілюстративних культурних вкраплень та інтертекстуальних запозичень разом із сильним ідеологічним підтекстом ускладнювали процес перекладу.

Варто зауважити, що О. О. Потебня намагався максимально використовувати приклади з українського фольклору, збирачем якого він був. Вчений не тільки застосовував у своїх працях власні записи різних фольклорних творів, а й вносив деякі правки в тексти українських пісень, які цитував за друкованими джерелами. Особливі складнощі при відтворенні українських фольклорних текстів пов'язані з використанням різних видань, що відрізнялися за правописом. Тому О. О. Потебня фактично підлаштовував джерела під свою власну орфографію, яку в цитованих текстах я залишив без змін.

О. О. Потебня писав в епоху, коли сучасна мовознавча термінологія або не існувала взагалі, або існувала у дещо незвичному для нас форматі. Тому при перекладі іноді доводилося вдаватися до заміни деяких із його термінів на сучасніші аналоги, але при цьому діяти з обережністю, аби не спричинити надмірного осучаснення, несумісного с періодом творчості О. О. Потебні. Найяскравішими прикладами таких одиниць є ідеологічно забарвлені «Малороссия», «малороссиянин» та «малорусское наречие», які в нашому перекладі перетворилися на «Україну», «українця» та «українську мову». До застарілих можна віднести й «флектирующий язык», замість якого використано звичну для нас «флективну мову», і «туземне» (слово), яке я замінив на «питоме», а авторський новотвір «интеръекционный» (характер) (від латинського *interjectio* – «вигук») перетворився на цілком узуальний «вигуковий».

Водночас, в деяких випадках ми залишали оригінальну термінологію автора, задовольняючись виносками-поясненнями. Цікавим в цьому відношенні є термін «неподільний», який є калькою з латинського *individuus*, і використовується в працях О. О. Потебні у значенні окремої особи. Після довгих міркувань я вирішив залишити його у первинному вигляді, не замінюючи на «особу» чи «людину», аби не втрачати конотації термінологічності, наприклад:

² Зважаючи на те, що І. В. Іваньо та А. І. Колодна є за фахом філософами, а не філологами, моє припущення не позбавлене вірогідності.

³ Незрозуміло, яким чином до цієї антології потрапив О. О. Потебня, який помер у 1891 році.

«У другому члені цієї антиномії неподільного та народу повторюється викладена вище протилежність свободи та необхідності, і це призводить до нового протиставлення та суміщення в мові божественного та людського» [2, с. 30].

До культурно специфічних труднощів перекладу можна віднести, наприклад, прислів'я, які вживаються автором або як ілюстрації особливостей образного мислення, міфотворчості чи – і це найскладніший випадок – для пояснення етимології. Наприклад, у статті «Мислення поетичне та міфічне» О. О. Потебня пише:

«Буває, що первинно надані звуки календарних назв не викликають у пам'яті підходящих питомих слів; в цьому випадку ці звуки несвідомо видозмінюються та пристосовуються до панівного змісту думки. Це є впливом на мову» [3, с. 404].

Далі для ілюстрації цієї тези автор згадує цілу низку церковних свят на честь різних святих, імена яких знайшли відображення в народній мовотворчості на основі справжньої чи хибної етимології. Наприклад, в оригіналі маємо:

«24-го феврала. Обрѣтеніе главы Іоанна Крестителя “Птица гнѣздо обрѣтаетъ”. Мр. “Обретеніе” – “чоловік до жінки бertaється” – починаетъ ee больше любить» [там само].

Переклад:

«24 лютого: Віднайдення голови Іоана Предтечі, в народі обретіння. “На обретіння прилітають з вирію птахи; це святий Іван чудом своєї голови повертає їх назад додому”. Українське «обертання» – «Чоловік до жінки обertaється, і птахи обertaються з вирію» – «обertaється»: починає її більше кохати».

У цьому прикладі задля збереження вихідного значення («обретіння» – «обрітати») я був змушений додати до офіційної назви свята («віднайдення») її розмовний варіант («обретіння»). Відповідно, перше прислів'я «Птица гнѣздо обрѣтаетъ» я замі-

нив на схоже українське, у складі якого є необхідна лексема: «На обретіння прилітають з вирію птахи; це святий Іван чудом своєї голови повертає їх назад додому». Друге прислів'я, яке в автора подається як українське, було наведено в його більш сучасному варіанті: «Чоловік до жінки обertaється, і птахи обertaються з вирію»

На окрему згадку заслуговують синтаксичні особливості індивідуального стилю О. О. Потебні, для якого характерними є доволі довгі конструкції з великою кількістю підрядних речень, дієприкметникових та дієприслівникових зворотів тощо. В межах обраної стратегії я намагався зберегти авторський синтаксис, вдаючись тільки до тих трансформацій, що були спричинені міжмовною асиметрією.

4. ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило висвітлити ті аспекти теорії О. О. Потебні, які мали провісницький вплив на розвиток вітчизняного мовознавства, літературознавства та перекладознавства у ХХ та ХХІ сторіччях. Важливу роль у виокремленні та обґрунтуванні цих положень зіграв виконаний автором перший повний український переклад головних лінгвофілософських праць вченого. Переклад було здійснено з опертям на першотвори та індивідуально-авторський стиль О. О. Потебні, а головні його труднощі пов'язані з архаїчною термінологією, культурно специфічним ілюстративним матеріалом та значними обсягами інтертекстуальних включень.

Завершуючи, пригадаємо чудові слова великого харків'янина, які сьогодні набувають пророчого змісту: «Мова є засобом розуміти самого себе. Розуміти себе можна різною мірою; чого я в собі не помічаю, те для мене не існує, звичайно ж, не буде виражене у слові. Тому ніхто не має права вкладати в мову народу те, чого сам цей народ у своїй мові не знаходить» [2, с. 119].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кардаш, І. М. (2009). *Творчий розвиток філологічної спадщини О. Потебні в сучасній лінгводидактиці*. (Дис. канд. пед. наук). Миколаївський державний університет імені В. О. Сухомлинського. Миколаїв.
2. Потебня, А. (1913). *Мысль и языкъ*. 3-е издание, дополненное статьями «Языкъ и народность» и «О национализмъ». Харьковъ: Типографія «Мирный Трудъ». 225 с.
3. Потебня, А. А. (1905). *Изъ записокъ по теоріи словесности. Поэзія и проза. Тропы и фигуры. Мышленіе по-этическое и мифическое. Приложенія*. Харьковъ: Паровая Типографія и Литографія М. Зильбербергъ и С-вья. 649 с.
4. Потебня, О. (1996). Думка й мова (фрагменти). Переклад Марії Зубрицької. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів: Центр гуманітарних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка. Наукове товариство ім. Шевченка. С. 23–39.
5. Потебня, О. (2008). Про купальські вогні та споріднені з ними уявлення. *Фольклористичні зошити: Зб. наук. пр.* Луцьк. Вип. 11. С. 167-188
6. Потебня, О. (2022). *ПОЕТИКА, або $x = a < A$ (Лекції з теорії словесності)*; переклад з російської Андрій Жемаковський. Львів: Видавництво «Апріорі». 136 с.
7. Потебня, О. О. (1985). *Естетика і поетика слова: Збірник*. Пер. з рос., Упоряд., вступ, ст., приміт. І. В. Іваньо, А. І. Колодної. Київ: Мистецтво. 302 с.

8. Потебня, О. О. (1930). *З лекцій по теорії словесності. Байка, прислів'я, приповідка*. Видання четверте (вперше українською мовою). В перекладі А. Диких та М. Оглобліна. Харків: Державне видавництво України. 111 с.

9. Фінкель, О. (1930). Вступна стаття (Критичний вступ до Потебні). *Потебня О.О. З лекцій по теорії словесності. Байка, прислів'я, приповідка*. Видання четверте (вперше українською мовою). В перекладі А. Диких та М. Оглобліна. Харків: Державне видавництво України. С. 3-21.

10. Шевельов, Ю. (1992). Олександр Потебня і українське питання. Спроба реконструкції цілісного образу науковця. *Олександр Потебня. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти*. Нью-Йорк: Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US., Inc. С. 7-46.

11. Gołąb, Z., Heinz, A., & Polański, K. (1968). *Slownik terminologii językoznawczej*. Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe. 847 s.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2024

Стаття рекомендована до друку 10.11.2024

Oleksandr Rebrii – Doctor of Philology, Full Professor, Head at Mykola Lukash Translation Studies Department, School of Foreign Languages of V. N. Karazin Kharkiv National University; e-mail: o.v.rebrii@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4912-7489>; GOOGLE SCHOLAR: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=ak5-nc8AAAAJ&hl>; RESEARCH GATE: https://www.researchgate.net/profile/Oleksandr_Rebrii

RE-DISCOVERING POTEBNYA: THE SCHOLAR'S OBSERVATIONS AND THE TRANSLATOR'S NOTES

The article deals with studying the heritage of the outstanding Ukrainian philologist Oleksandr Potebnya and specifics of translating his main linguophilosophical works into Ukrainian. The research was substantiated by the relevance of O. Potebnya's ideas for the development of philology both in Ukraine and internationally, especially such its major branches as linguistics, literary studies and translation studies. The article pursues a double aim: (1) to outline a range of problems initiated by the scientist that are of a potential interest for the Ukrainian researchers today and thus to contribute to further popularization of O. Potebnya's heritage in the academic circles; (2) to describe the strategy and difficulties of translating O. Potebnya's works into Ukrainian. The implementation of this aim required the use of a number of different methods such as: analysis and synthesis (for determining relevant provisions of O. Potebnya's theory and their extrapolation into the modern philological dimension), linguostylistic analysis (for determining specifics of the author's individual style as a scientist), self-reflection (for determining the strategy of translation and factors that determined it), comparative analysis (for determining the difficulties of translation and ways of overcoming them). During all his academic career, O. Potebnya investigated the interrelations between human mind, language and speech. His most distinguished work in this domain is "Thought and language", in which he not only elaborates on Wilhelm von Humboldt's theory of linguistic determinism, but also proposes his own concept of a word structure as a combination of a form, meaning and concept (that later on evolved into the theory of a word's internal form). Among O. Potebnya's prognostic ideas permeating his works the most outstanding are those relating to the language as a system and structure, the word as a sign and a means of reality's conceptualization and categorization, ties between language, science and arts (multimodality). The strategy of translation was implemented with emphasis on the original and the author's individual style, and its main difficulties were connected with archaic terminology, culture specific illustrative material and intertextual inclusions.

Key words: *archaic terminology, individual style, O. Potebnya's heritage, "Thought and language", translation difficulties, translation strategy, word's internal form.*

REFERENCES

- Finkel', O. (1930). Vstupna stattia (Krytychnyj vstup do Potebni) [Introductory article (introduction to Potebnya)]. *Potebnia O.O. Z lektzij po teorii slovesnosti. Bajka, prysliv'ia, prypovidka*. [From the lectures on the theory of literature. Fable, proverb, saying]. *Vydannia chetverte (vperше ukrains'koju movoiu)*. V perekladi A. Dykykh ta M. Ohloblina [Fourth edition (first in Ukrainian)]. Translation by A. Dykykh and M. Ohloblin]. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. S. 3-21. (in Ukrainian)
- Gołąb Z., Heinz A., & Polański K. (1968). *Slownik terminologii językoznawczej*. Warszawa : Państwowe Wydawn. Naukowe. 847 s.
- Kardash, I. M. (2009). *Tvorchij rozvytok filolohichnoi spadshyny O. Potebni v suchasnij linhvodydaktytsi* [Creative development of O. Potebnya's philological heritage in modern linguodidactics]. (Dys. kand. ped. Nauk [Disseration for the degree of a candidate of philological sciences]). Mykolaivs'kyj derzhavnyj universytet imeni V. O. Sukhomlyns'koho [Mykolaiv V. O. Sukhomlynsky State University]. Mykolaiv. (in Ukrainian).

Potebnia, A. (1913). *Mysl' y iazyk*. 3-e yzdanie, dopolnennoe stat'iami "Yazyk i narodnost'" i "O natsionalizme" [Thought and language. 3^d edition supplemented with articles "Language and nationality" and "On nationalism"]. Khar'kov: Tipohrafiia "Myrnyj Trud". 225 s.

Potebnia, A. A. (1905). *Iz zapiskov po teorii slovesnosti. Poeziia i proza. Tropy i fihury. Myshlenie poeticheskoe i mificheskoe. Prilozheniia* [From the notes on the theory of literature. Poetry and prose. Poetical and mythical thinking. Supplements]. Khar'kov: Parovaia Tipohrafiia i Litohrafiia M. Zil'berberh i S-v'ia. 649 s. (in Ukrainian)

Potebnia, O. (1996). Dumka j mova (frahmenty). Pereklad Marii Zubryts'koi [Thought and language (fragments). Translated by Mariia Zubrytska]. *Slovo. Znak. Dyskurs. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st* [Word. Sign. Discourse. Anthology of the world's literary and critical thought of the XXth century]. L'viv: Tsentr humanitarnykh doslidzhen' L'vivs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Naukove tovarystvo im. Shevchenka. S. 23–39. (in Ukrainian)

Potebnia, O. (2008). Pro kupal's'ki vohni ta sporidneni z nymy uiavlennia [On Kupala fires and related phenomena]. *Fol'klorystychni zoshyty: Zb. nauk. pr.* [Folklore notebooks. Collection of scientific papers] Luts'k. Vyp. 11. S. 167-188. (in Ukrainian)

Potebnia, O. (2022). *POETYKA, abo $x = a < A$ (Lektsii z teorii slovesnosti)* [POETICS or $x = a < A$ (Lectures on the theory of literature)]; pereklad z rosij's'koi Andrii Zhemakovs'kyj [translation from Russian by Andrii Zhemakovs'kyj]. L'viv : Vydavnytstvo «Apriori». 136 s. (in Ukrainian)

Potebnia, O. O. (1985). *Estetyka i poetyka slova: Zbirnyk* [Esthetics and poetics of the word]. Per. z ros., uporiad., vstup, st., prymit. I. V. Ivan'o, A. I. Kolodnoi. [translation, editing, introduction and notes by . V. Ivan'o, A. I. Kolodna] Kyiv : Mynetstvo. 302 s. (in Ukrainian)

Potebnia, O. O. (1930). *Z leksij po teorii slovesnosti. Bajka, prysliv'ia, pryprovodka* [From the lectures on the theory of literature. Fable, proverb, saying]. Vydannia chetverte (vpershe ukrains'koiu movoiu). V perekladi A. Dykykh ta M. Ohloblina [Fourth edition (first in Ukrainian). Translation by A. Dykykh and M. Ohloblin]. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. 111 s. (in Ukrainian)

Shevel'ov, Yu. (1992). Oleksandr Potebnia i ukrains'ke pytannia. Sproba rekonstruktsii tsilisnoho obrazu naukovtsia [Oleksandr Potebnia and the Ukrainian question. An attempt to reconstruct the scientist's integrated image]. *Oleksander Potebnia. Mova. Natsional'nist'. Denatsionalizatsiia. Statti i frahmenty* [Language. Nationality. De-nationalization. Articles and fragments]. N'iu-Jork: Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US, Inc. S. 7–46. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 06.10.2024

The article is recommended for printing 10.11.2024